

Eskatologien i Landstads salmer

Egil Sjaastad

Dosent emeritus, Fjellhaug Internasjonale Høgskole, Oslo

ESjaastad@fjellhaug.no

Abstract: In a Christian burial, the pastor reads from Scripture about the Resurrection. After the burial, Christians often say: “Now he / she has reached the heavenly glory.” Is that a contradiction?

In 2020, we celebrated one of the most significant hymnbooks in The Church of Norway, published in 1870. The editor, Magnus Brostrup Landstad, wrote many of the hymns himself. This article is a study of the eschatology in these hymns, with an emphasis on how Landstad combined the two motives.

Nøkkelord: Landstad, Salmebok, Døden, Eskatologi, 1800-tallet, Norsk kulturhistorie

Introduksjon

Den 16. oktober 1869 ble Landstads Kirkesalmebok autorisert til bruk i Den norske kirke. Den ble utgitt i 1870, så bokens 150-års jubileum var i 2020. Feiringen og markeringer ble preget av at jubileumsåret ble et pandemi-år. Men både i 2019 og 2020 kom det ut noen faglige arbeider om Landstad og hans bok.¹ Denne artikkelen kan leses som et bidrag til å løfte fram Landstads betydning i norsk kirkeliv.

Jeg gir først en kirke- og kulturhistorisk plassering av salmeboken. Her inkluderer jeg Landstads idealer for en kirkesalmebok og hans tenkning om salmesangens funksjon.

Siden det er eskatologien i salmene som skal undersøkes, skisserer jeg det bibelske bakteppe for dette tema. De relevante leddene i Den apostoliske trosbekjennelse hører også med her.

Problemstillingen avgrensner og tydeliggjør undersøkelsens temaområde og følges av en presentasjon av tidligere

forskning, kilder og metode. Hoveddelen, «Kategorisering og analyse», er presentasjonen av funnene fra Landstads salmetekster. Sammendrag og konklusjon følges til slutt av refleksjoner med aktualisering.

I) Historisk, biografisk og bibel-teologisk bakteppe

a) Landstads salmebok – en historisk plassering

Fra 1798 til 1869 hadde Den norske kirke tre salmebokalternativ. Den eldste var Kingos bok fra 1699. De to øvrige var også fra dansketiden: Guldbergs bok av 1778 og Evangelisk-christelig Psalmebog av 1798. Især den siste var preget av opplysningstiden.²

Mindre salmesamlinger ble laget, men ikke som hovedbok for gudstjenester. H. N. Hauge ga ut en salmesamling i 1799 med 111 nummer. Den var beregnet på ‘venneflokkene’, og halvparten av salmene var av *H. A. Brorson* som foreløpig hadde

fått liten plass i utgivelser i Danmark.³ *Brødremenigheten* ga ut sangboken *Harpen* i 1829 med en salme for hver dag i året. Presten G. A. *Lammers* ga i 1834 ut samlingen *Psalm-Skat*. Disse tre bøkene representerte ulike strømdrag blant vek-kelsens folk.

I Danmark publiserte N. S. F. *Grundtvig* i 1837 *SangVærk til den Danske Kirke*.⁴ Det vakte oppsikt også i Norge. I 1840 la dikteren J. S. *Welhaven* fram sine tanker om hvordan en ny norsk salmebok burde være.⁵ Både han og Grundtvig ønsket en fornyelse av salmesjangeren.

Samme år ga presten W. A. *Wexels* ut en salmebok.⁶ Han skrev selv mange salmer og var en dyktig religionspedagog. Flertallet av biskopene mente Wexels måtte få ansvaret for en ny kirkesalmebok.

Hovedpersonen i denne artikkelen, *Magnus Brostrup Landstad* (1802–1880), begynte å gjøre seg gjeldende i denne tiden. Han var prestesønn og fortrolig med kirkegang og salmesang. Faren ble prest i Vinje da Magnus var 9 år. I studietiden i Christiania tilegnet han seg en kirkelig ortodoks teologi.⁷ Da han selv ble prest, søkte også han seg etter hvert til Telemark. Han prøvde seg tidlig som salmedikter og oversetter og ga i 1841 ut *Hjertesuk for hver Dag i Ugen*, en bok som kom i flere opplag. I Telemark begynte han også å samle folkeviser, i begynnelsen som en hobby. Han delte visjonene bak det store 'nasjonale prosjektet' etter 1814: Å løfte fram norsk historie, kultur og språk – inkludert folkeminnetradisjoner. Landstad maktet, tross motstand fra faglig hold, å få trykt den 800 sider store boken *Norske folkeviser* (1853).

Men nå gjaldt det en ny salmebok. Departementet visste at Wexels ble regnet som grundtvigianer, især av haugianerne.

Han kom ikke til å bli tilstrekkelig sam-lende.⁸ I 1846 anbefalte departementets konsulent, *Anton Fangen*, at oppdraget burde gå til *én mann*, ikke til en kommisjon. Og Landstad burde foretrekkes framfor Wexels. Han hadde «... Tankens Dybde, Følelsernes Hjærtelighed, Billedets Skjønhed, reen poetisk Stil, som Sprogets naturlige Simpelhed ...».⁹

Landstad forente kjærlighet til norsk kulturhistorie med en solid ortodoks teologi, forkynnelse og sjelesorg – og hadde gave som poet.¹⁰ Departementet fulgte Fangens råd og utfordret Landstad i 1848. Men han så ikke mulighet til å påta seg arbeidet av familiære grunner.

Da Wexels salmebok i 1852 ble fore-slått innført i Den norske kirke, hadde Landstad flyttet til Fredrikshald (Halden). Herfra skrev han to skarpe artikler med «drepende kritikk» av Wexels bok.¹¹ Ankepunktene var flere: Det var for mange salmer av Grundtvig, for svak poesi, for lite norsk preg på språket osv. Etter dette ga departementet ham en ny anmodning. Nå svarte Landstad ja. En forutsetning var at han måtte få være alene om å profilere salmeboken (jf. Fangens syn ovenfor). Kommisjoner og komiteer i slike saker svekker muligheten til å skape et enhetlig verk både teologisk eller litterært, mente han.

I sin 38 punkts redegjørelse for arbeidet kommer han med sine idealer: Boken bør være evangelisk, folkelig og organiseres etter kirkeåret og de kirkelige handlingene. Den må inneholde salmer fra hele den lutherske salmetradisjonen og fra før-reformatorisk tid.¹² De viktigste trossannhetene må med, og gamle, gode salmer må restaureres varsomt, så de bevarer sitt særpreg. Redegjørelsen vitner for øvrig om en viss nasjonalromantisk tendens.¹³

Om den danske åndshøvdingen Grundtvig hadde ikke Landstad mye godt

å si. Grundtvigs salmer var for optimistiske og for lite preget av kristelig bot og bønn. «Der er ingen Hunger og Tørst efter Retferdighet, men Mættelse i Beskuelse og Besiddelse», sier han.¹⁴ Ingemanns naturlyrikk hadde han heller ikke stor sans for.¹⁵

Også Hauges sønn, *Andreas Hauge*, arbeidet i 1850–1860-årene fram en kirkesalmebok. Han hadde sterk støtte i haugianske kretser og hentet fram mange salmer fra Pontoppidans salmebok fra 1740. Han verken oversatte eller skrev salmer, men hadde gode medspillere, bl.a. presten og salmehistorikeren *Johannes Skaar*.¹⁶ Landstad opplevde Hauges konkurrerende arbeid frustrerende.¹⁷

Kritikken av Landstads første utkast (1861) var sterk og delvis usaklig. J. Skaar hadde størst tyngde av kritikerne. Han anerkjente Landstads kvalifikasjoner både som dikter og språkmann, men mente Landstad hadde gått for langt i å knytte sammen tradisjonell religiøs språkbruk og hverdagslig folkelig språk.

Etter en runde hos en kommisjon måtte Landstad motvillig ta bort en del særpregede norske uttrykk. Boken ble så endelig autorisert i 1869. Landstads bok erobret etter hvert hele landet. Allerede i 1876 var Landstads bok innført i 660 menigheter, Andreas Hauges bok kom i 1873 og var i 1876 innført i 60 menigheter.¹⁸ Landstads salmebok ble tatt i bruk ved mange skoler. Flere generasjoner skolebarn lærte nå utenat de samme utgavene av kjernesalmer og høytidssalmer. Navnet Landstad ble et meget kjent navn over hele landet. Dette fortsatte, for den reviderte utgaven av 1925 ble kalt *Landstads* reviderte salmebok og ble først byttet ut i 1980-årene.

b) «Avspeiler og former kirkefolkets åndelige liv»

Om Salmesangens funksjon

Hymnologi er fra en synsvinkel et praktisk teologisk fagområde. Det nyeste og største skandinaviske bidrag innen hymnologien gir en lang, men fortettet definisjon av en salme. Her kommer forskjellen mellom vanlig lyrisk diktning og salmediktning tydelig til uttrykk. Landstads idealer samsvarer overraskende med denne bokens. Også de sammenfattende punktene om salmevurdering ligner på dem Landstad presenterte offentlig:¹⁹

- Det poetiske (ordenes kunst, skjønnhet, assosiasjoner osv.).
- Det teologiske (tekstens evne til å uttrykke kristendom/tro).
- Det folkelige (potensiale som menighetens svar på forkynnelsen).
- Det musikalske (sammensmeltningen av ord, toner, rytme til 'kropp').

Salmer avspeiler alltid en viss *teologisk profil* både hos forfatterne og de kirkelige tradisjonene disse identifiserer seg med (jf. uttrykket «tekstens evne til å uttrykke kristendom/tro»). Dette kan angå både helhetssyn og enkeltheter.

Jeg vil i denne artikkelen undersøke et (bredt) teologisk enkelttema i Landstads salmer: Eskatologien. En særlig utfordring ved en slik undersøkelse er salmesjangerens *begrepsbruk*. I faglige drøftinger skal presisjonsnivået i begrepsbruken være høyt. Også salmer skal føre tydelig tale, men 'hjertespråk' og poetisk billedbruk vil nødvendigvis prege presisjonsnivået. Salmediktningen tar sikte på hjertene og tar dermed hensyn til folks følelser og assosiasjoner.

Salmene *både* avspeiler og former kirkefolkets åndelige liv, men med noe ulik vekt på disse to aspektene. Det ble tydelig

ved reformasjonen: «Hvor sangen i den romerske messe hadde haft tilbedelsens og påkaldelsens funksjon, skulde gudstjenestesangen nu virke som en del av forkyndelsen, og dermed være et redskap for tilegnelsen av evangeliet.»²⁰ Den dansk-tyske salmetradisjon som Landstad beholdt seg til, vart sterkt forkynnende.

I nyere sangskatt har tilbedelsesaspektet igjen fått større rolle, delvis til fortrenging av innholdsmessig substans.²¹ Likevel: Hva sangen betyr for den reelle trosopplæringen i kristenheten, er et tema som burde hatt langt større fokus i forskningen. Bruk av poesi til musikk og gjen tatt bruk av de samme salmene og enkeltstrofene gjør at trosforestillinger fester seg.

Salmesangen har gjennom kirkehistorien også inkludert en 'samsynging' med tidligere generasjoners kristne. For Landstad var dette et vesentlig moment. Men hvor sterkt skulle tekstene 'restaureres'? Eldre salmer bærer med seg et innarbeidet fromhetsspråk. Nye forfatterne vil naturlig nok ta et visst hensyn til hva en selv og andre i miljøet opplever vakkert og passende *som salmesang*.²² Dette skapte utfordringer for Landstad som ville bruke gode norske (og noen ganger uvante) uttrykk i salmene sine.²³

c) Eskatologien i Bibelen og bekjennelsen – og kirkens salmer

Svært mange salmer, fra ulike tidsepoker og konfesjoner, inneholder eskatologi. Evighetsperspektivet er sentralt. Det er ikke underlig, for budskapet både fra Jesus og apostlene var eskatologisk orientert. Det vil vi se kort på her:

Bibelen er realistisk og legger vekt på at vi alle er på vei mot døden. Guds domsord virkeliggjøres og gjør denne syndens verden til en dødens verden (Gen 2:17; Rom 8:19-24). Men djevelen har «dødens

velde» (Heb 2:14). Guds store kjærlighetsaksjon i Kristus er Skriftens store tema (Joh 3:16). «Guds rike er nær», sa Jesus (Mk.1:15). Vi tilbys dette riket her og nå, som et nåderike. Til slutt skal vi få «se Guds rike» i fullendelsen (Joh 3:3 og 5). Den som dør i troen, får «være med Kristus» (Fil 1:23). Det er en salig tilstand (Heb 12:23). Nåderiket gis oss med Ordet og sakramentene som midler.

I sin fylde kommer riket først når denne tidsalderen skal avvikles. Det er et *allerede – ennå ikke*-perspektiv over Guds rike. Det vi fortsatt ser fram imot, kommer ved Jesu gjenkomst. Han skal selv tre fram og holde dom – og vil i dommen forløse sitt folk.²⁴ Den apostoliske trosbekjennelsen understreker at han skal «komme igjen for å dømme levende og døde.» Herrens dag, Jesu Kristi dag (eller bare 'dagen') er hovedbegrep i Jesu og apostlenes eskatologi.²⁵ Da skal han «oppvekke meg og alle døde, og gi meg og alle som tror på Kristus, et evig liv.»²⁶ Interessant nok er leddet «tilgivelse for syndene» i trosbekjennelsen plassert like foran «legemets oppstandelse og det evige liv» og uttrykker en forutsetning, jf. Apg 10: 42–43.

Både opptakten til Herrens dag og begivenhetene som da skjer, har i NT et kosmisk preg. Hele skaperverket skal tre fram i ny skikkelse.

Witherington sammenfatter Jesu og Paulus' eskatologi i følgende momenter (her gjengitt med mine ord):

- Jesu komme, død og seier var det avgjørende innbruddet av «riket».
- Guds rike er allerede tilstede, men fullendelsen gjenstår.
- Guds menighet etableres på dette grunnlag – som forlengelsen av Guds folk i GT.

- Proklamasjonen av evangeliet til alle folkeslag er vårt eskatologiske oppdrag.
- Templets ødeleggelse skulle være en forsmak på endetidens drama.
- Israel synes å ha en særlig plass i sluttfasen når det gjelder frelseserfaring (Rom 11).
- Menneskesønnen/Kristus skal komme til syne i herlighet.
- Dagen da levende og døde skal samles, står sentralt og innebærer livets oppstandelse for alle som døde i troen. (Oppstandelsen er nok også allmenn, jf. Joh 5:24-28.)
- Den endelige dom skjer, Guds herlighetsrike oppnås/arves, og den messianske festen arrangeres.²⁷

Kvantitativt sett synes spørsmålet om avdøde troendes tilstand etter døden før oppstandelsen ('mellomtilstanden') å ha mindre plass i NT. Noen mener tanken om en sjelens udødelighet er gresk tankegods, og at NT i hovedsak regner med ikke-eksistens eller en ubevisst søvn fram til oppstandelsen. Flere bibeltekster synes likevel å tale om en *bevisst* salig tilstand for den troende (og motsatt for den vantroende).²⁸ At begrepet 'sjel' ikke er noe hovedbegrep hva angår mellomtilstanden, betyr likevel ikke at vi ikke har del i det evige livet også der (Joh 11:26).

II) Problemstilling

En rask gjennomlesning av Landstads salmer er tilstrekkelig til å oppdage at jordelevets smerter, døden og evigheten er svært sentrale tema. I denne undersøkelsen vil jeg prøve å finne omfang, enkeltema, særpreg og profil i Landstads salmer når det gjelder eskatologien. Problemstillingen skal være:

Hvordan framstilles eskatologien i salmene til salmedikteren og salmebokredaktøren Magnus Brostrup Landstad?

III) Tidligere forskning, kilder, metode og disposisjon

Mange har skrevet biografier og artikler om Landstad og hans bok. Særlig spennende er biografien til Landstads oldebarn, *Hans Landstad*. Han belyste sin oldefars liv og livsverk og gjorde dette på en nær måte ved å gjengi utdrag av familiebreve.²⁹

Den første og grundigste presentasjonen av salmeboken var J. Skaars *Norsk Salmehistorie*, et dobbeltverk fra 1879 og 1880.³⁰ Der siterte og kommenterte Skaar alle salmene i Landstads Salmebog og hadde lengre eller kortere beskrivelser av salmenes forfattere.

Forskning på teologien i Landstads salmer er det mindre av. *Egil Elseth* er her et visst unntak. Han behandlet mange av Landstads salmer.³¹ *Astri Bjørnå* undersøkte i sin masteravhandling Landstads produksjon i lys av samtidige åndsstrømninger i kulturlivet (romantikken) og la fram interessante resultat.³²

Flere har skrevet mer populære artikler og biografier og merket seg Landstads vekt både på botsmotivet og pilegrims-motivet. Det siste kan rubriseres under eskatologien, men synes ikke å være undersøkt metodisk.

Jeg vil i min undersøkelse bruke salmer fra *Landstads reviderte salmebok* (LR). Den ble autorisert i 1923 og inneholder 57 av hans egne salmer og 75 av hans oversatte salmer.³³

Av primærkilder utenom disse salmene har jeg hentet fram noen relevante strofer fra *Sange og Digte*.³⁴ Disse skrev han i ulike faser av livet. Av interesse er også debattboken *Om salmebogen* fra 1862. Den ble skrevet mens salmebokarbeidet

pågikk og var under debatt.³⁵

Under arbeidet fant jeg det tjenlig å hente fram noen uttrykk og begrep fra strofer i Landstads *oversettelser*. Landstad hadde en bevisst holdning både til litterær kvalitet og teologisk innhold,³⁶ og mange av oversettelsene (f.eks. salmer av Luther) fikk stor betydning for menighetssangen. I sitt forsvar for oversettelsene i debattboken *Om salmebogen* er det ikke noe som antyder at han føler seg fremmed for den eskatologien han her har ført i pennen på norsk.

Jeg gikk igjennom alle Landstads 57 salmer i LR for å finne begrep, uttrykk og strofer som direkte omhandler eskatologiske tema. Siden det kristne frelsesbudskapet som helhet har et tydelig eskatologisk perspektiv (jf. Luthers forklaring til 2. og 3. trosartikkel), måtte jeg også registrere formuleringer og tanker som ikke direkte bruker eskatologiske termini.

Personlige erfaringer (f.eks. som prest) og impulser fra teologiske skoleretninger underveis i livsløpet vil rimeligvis prege den plass og tyngde som en salmedikter gir enkelttema i ulike faser av livet. Jeg måtte av plass- og tidshensyn velge å se Landstads salmeproduksjon under ett, uten spesielt fokus på når i livsløpet den enkelte salme ble skrevet.

Også Landstads *Sange og Digte* har i noen grad forkynnende / tilbedende karakter. Dette stoffet undersøkte jeg for å finne betoning eller formuleringer som kunne bekrefte eller belyse stoff i salmene. Det samme gjorde jeg i undersøkelsen av de 75 oversettelsene av Landstad i LR. En salmebokredaktør vil i utvalg av salmer fra andre språk naturlig nok oversette og publisere stoff som han/hun teologisk sett i hovedsak vil stille seg bak.

Til sammen ga dette meg et materiale for kategorisering og analyse. La meg

allerede her understreke at flere begrep, uttrykk og strofer ikke har en *selvsagt* plassering i en bestemt kategori. Det har med presisjonsnivået i salmesjangeren å gjøre. Men kategoriene og framdriften i denne hoveddelen følger likevel en plan.

Jeg begynner med jordelivet generelt. Det kontrasteres gjerne med saligheten hos Herren. Det sterke pilegrimsmotivet i beskrivelsen av troslivet hører deretter naturlig med. En kristen er på vei mot et mål. Døden spiller her med som den siste fiende og samtidig som overgangen til saligheten. Mellomtilstanden mellom døden og oppstandelsen er ofte et uavklart tema i kirkesalmer og behandles her som motiv før legemets oppstandelse. Slik er det en viss kronologisk orden i kategoriseringen.

Frelshistoriens framdrift er et viktig overindividuell perspektiv i NTs eskatologi, og etter behandlingen av legemets oppstandelse i salmene leter jeg etter dette motivet hos Landstad. Beskrivelsene han gir av de tema som fokuseres i slutten av 2. trosartikkel (den endelige dommen) og slutten av 3. trosartikkel (det evige liv), blir de siste kategoriene jeg undersøker.

Undersøkelsen avsluttes av en konkluderende sammenfatning før jeg inviterer leseren til videre refleksjon og aktualisering.

IV) Kategorisering og analyse

Jordelivet

I salmer som beskriver saligheten hos Herren skildrer Landstad ofte jordelivets smerter – som en kontrastering. Her kan vi høre gjenklangen av Åp 21–22 om livet i fullendelsen der all smerte, inkludert forbannelsen, *er borte*. Beskrivelsen av jordelivet er talende:

*I jorderiks daler hvor tåkene henger,
og kinnen er våt,
der lyder så mange slags sørgende
strenger,
av sukk og av gråt.*

I jorderiks daler hvor tornene sårer...³⁷

Slik er det altså *ikke* i fullendelsen. Uttrykksmåtene er meget realistiske. Her er ingen tendens til evfemismer. Vi lever i sykdommenes, smertens og dødens verden, og dette livet skildres ikke minst ved metaforen *dal*. Verden er «en tåredal», ja, en «dødens dal».³⁸ I en salme han oversatte, finner vi uttrykket «skyggedale».³⁹ jf. også «dødsskyggens dal» i Salme 23. Hos Landstad uttrykker begrepet *dal* en dystre tilstand. Livet i «jordens dale» er preget av «jordens dype ve og smerte»⁴⁰ Vi lever på denne «arme jord» og kjenner godt den «kval» som Jesus skal gjøre ende på.⁴¹

I salmen om Paulus som ble rykket opp til Paradis, heter det:

*Ja, her er mørke, natt og nød,
med pinefulle torn i kjød
han under korset bøies. ...*

Paulus opplevde

*Den sky som over henger
og for Guds fylde stenger.⁴²*

I Landstads teologiske referanseramme er synden årsaken til all smerte, sukk og stønn. Her har han sitt overlys fra bl.a. Rom 8:19–24. Landstad nærmer seg apostelens uttrykksmåter flere steder, det vil vi også se i hans beskrivelser av selve døden.

Mye av frustrasjonen under jordelivet er for en kristen knyttet til *anfeltelsene*. Vi er syndere, uverdige til å være Guds barn. Landstad syntes Grundtvig gjorde tros livet for lyst. Botstonen bør ha større plass – «saa lenge vi ere her til huse».⁴³

Det er ikke vanskelig å se at han prøvde å virkeliggjøre dette programmet, f.eks. med salmen «Jeg står for Gud som allting vet».⁴⁰

Allerede i den salmen han oversatte i studietiden, er dette bots- og pilegrimsmotivet sterkt til stede, selv om gleden over det himmelske bryllupet dominerer («Sions vekter hever røsten»⁴⁵). Til den som kjenner på uverdighet, sier Landstad: «Gud er nådig ... han vil hjelp og redning skikke når du er i *sjelenød*».⁴⁶ Og til den som er i ferd med å sløvne, heter det: «Våk opp!»⁴⁷

Ytre og indre smerte hører altså sammen her i jordelivet. Den ytre smerten er sykdom, sorg, konflikter og savn, den indre smerten er samvittighetskvalene når en «står for Gud».⁴⁸ Unik er uttrykksmåtene i denne strofen:

*Ser jeg livets mange brøst,
jordens ve og dype smerte,
strid, forvirring, onde lyst,
kjenner dommen i mitt hjerte:
når jeg så i gråt må briste, –
hvordan kan jeg Jesus miste!⁴⁹*

Kristenlivet som en pilegrimsvandring

I Bibelen og i salme- og preakenspråket blir begrepene *vandre* og *vei* hyppig brukt. Troens menn og kvinner vandrer med Gud. De har ikke full oversikt over framtidssdagene. Men sabbatshvilen venter, jf. Hebr 3–4 og 11. Landstad tyr stadig til metaforen *vandring*.⁵⁰

*Når vi skal vandre dødens dal,
hans kjepp og stav oss trøste skal.⁵¹*

Vandrerer er nemlig «på himmelvei».⁵² Vår visshet er at Jesus er med. «Du vil visst også haste med oss til himlens sal!»⁵³

Vandringen på himmelveien uttrykkes også i en salme om Luther. I en tid med forvirring fikk Luther vise «vei til him-

melrik». ⁵⁴ I oversettelsen av Gerhardt-salmen *Velt alle dine veie* gjengir han i nest siste verset originaltekstens uttrykk for trofast vandring med begrepet «pilegrimsang». Under denne vandringen løftes blikket mot målet. ⁵⁵

I lys av vårt forrige punkt overrasker det ikke at pilgrimsvandringen kan oppleves slitsom. Men vi har en uoppagivelig trøst, og den er trygg:

*Strider jeg den gode strid,
går jeg på de stier trange,
reddsom mørk er mangen tid,
sjelen tung og trett og bange,
onde makter vil meg friste –
akk, hvor kan jeg Jesus miste.* ⁵⁶

Utallige kristne har kjent seg igjen – både i at veien er trang, men også i at Jesus er trofast. ⁵⁷ Landstad satte ord på begge deler. Dette gjelder også for preste-tjenesten. I en av salmene for presteordinasjon uttrykte han en velformulert trøst – beregnet på tider da «skyer skjuler solen»: «I skal se ham i morgenrøden, livets seier over døden.» ⁵⁸

«Dødens hårde strid»

Landstad er av dem som har gitt døden det tydeligste ansikt i sin diktning. Her er ingen 'forskjønning', i alle fall om en ser produksjonen hans under ett. Døden er gruffull. Han omtaler «dødens sorte natt», «dødens kolde seng» ⁵⁹, «dødens dal» ⁶⁰, «dype grav og sorte kiste» ⁶¹. I salmen om Paulus, som ble opprykket til den tredje himmel (2 Kor 12:2), skildrer han hvordan apostelen opplevde sky for solen, mørke, natt og dødskrefter. Han avslutter salmen med et bønnerop:

*Og løft oss op fra dødens tvang,
til paradiset med englesang.* ⁶²

Vi har nemlig ingen valgfrihet. Her rår «dødens tvang». «Igjenom alt hvad jor-

den eier, går Dødens rædselsfulde Magt», skrev han i et dikt allerede i 1838. ⁶³

I en av begravelsessalmene sine skildrer han hvordan sykdom og smerter plager kroppen. I prestegjeringen hadde han kommet tett på denne smerten. Han vet hvordan ropet på utfrielse melder seg med kraft:

*Jeg ligger her i vånde, jeg ligger her i sår,
og neppe mere ånde for smertene jeg får.
Gud give den var omme
min døds den hårde strid,
og stunden måtte komme
og blive lett og blid.* ⁶⁴

Bare sjelens hyrde fører en igjennom så en kan til slutt kan si: «... så har jeg stredet ut» og «... kan hvile i dine arme». ⁶⁵

Døden kan også være tung for de pårørende.

*Til graven skal de bære mig hen
med bønn og sang;
for eder vil det være så såre
tung en gang.* ⁶⁶

I botssalmen «Ser jeg meg i verden om» finner vi samme realisme. Trøsten trekkes inn, men skildringen legger ikke noe imellom når det tragiske skal uttrykkes:

*Stunden kommer, hjertets slag
stanser bratt, og leppen blegner,
hvem påtager seg min sak
når jeg kold i døden segner?
Når min time slår, den siste
– akk, hvor kan jeg Jesus miste?* ⁶⁷

Bare Jesus kan ende «jordens kval» og «al vår sorg og jammer ... i dødens sovekammer». ⁶⁸ Og håpet om salighet og oppstandelse blir nettopp på bakgrunn av dødens gru dess sterkere. Dette gjelder også flere av begravelsessalmene han oversatte. ⁶⁹ Også uttrykket «dødens brodd» fra 1 Kor 15 spiller en rolle. ⁷⁰

Det er Landstad som har gitt oss en norsk utgave av den gamle salmen «Sannhets tolk og taler». Her omtales den rollen Satan kan spille i døden:

*Når i død og siste nød
Satan skyter skrekk i bringe –
hjelp vi kan ham tvinge!*⁷¹

Motivet kjenner vi igjen fra Luthers skrift om å forberede seg til å dø. I følge Luther gjelder det å holde fram 'bildene' av livet, nåden og himmelen. De overvinner de 'bildene' Djævelen maler for oss.⁷² Landstad førte videre denne siden ved Satan virke slik vi finner den i preken- og fromhetshistorien.⁷³

Men da er vi inne på trøsten, den som til syvende og sist gjør døden til en salig søvn.

Døden som en salig søvn

Å beskrive døden som en søvn, har lang tradisjon i kirken. Kimen til denne begrepsbruken ligger i NT. Der finner vi flere steder uttrykk som «han/hun sover» og «de hensovede» (Joh 11:11; Luk 8:52; 1 Tess 4:13).

Selv om den kristne kirke ble påvirket av gresk tankegods, fastholdt den NTs tanke om at kroppen skal bli frelst.

Prudentius' salme fra rundt år 400 er eksempel på hvor tydelig kirken kunne fastholde legemets oppstandelse – mot den greske filosofien. Fram til oppstandelsen «slumrer» vi i det som er blitt kalt mellomtilstanden. (Se neste kategori.) Tilstanden beskrives som en søvn. Landstad oversatte denne salmen og ville ha den med i salmeboken som begravelssalme. Hvorvidt sjelen i mellomtilstanden er en bevisst eller en ubevisst tilstand er ikke tydeliggjort i salmen. Men Landstad gjengir siste linje i det første verset slik: «Ved døden vi livet begynner.» Vi siterer noen vers her pga. den sterke tradisjon

innen kirken som salmen gir uttrykk for.

*Vi innsvøper liket med tåre
og legger det stille på bære,
men svøpet og båren os tyder:
Han slumrer, til Frelseren byder.*

*En sjel i den støvhytte bodde,
en sjel som på Frelseren trodde
og lengtet med håp mot det høie
med Gud og hans glede for øie.*

*Du jord må nu legemet gjemme,
Gud vil ei den bolig forglemme
hvor sjelen har sukket og smilet;
han krever den når den har hvilet.*⁷⁴

Luther skrev et sted om salmesang ved begravelser. Her aner vi et oppgjør med katolske skikker der sorg og lidelse dominerer ved gravkanten.

Vi synger heller ikke nogen sørge-sang eller lidelsessang ved vore døde og ved gravene, men trøstelige sange om syndernes forladelse, om de *hensovede* kristnes ro, *soveliv* og opstandelse: så vor tro derved må bli styrket og folket opvakt til den rette andakt.⁷⁵

Tanken om døden som en søvn – i påvente av oppstandelsen – skal karakterisere begravelssalmene. Landstad er preget av denne tradisjonen i kirken. Han skriver flere steder om døden som en søvn: «sove rolig inn»⁷⁶, «gravens sovekammer».⁷⁷

Mange mener at hans salme «Jeg vet meg en søvn i Jesu navn» er hans aller vakreste. Her skildres faktisk døden med varme og lyse ord. Bak salmen ligger bl.a. hans personlige og triste erfaring av død i familien. To av barna var nylig død da han i 1851 skrev den.⁷⁸ Når uttrykksmåten er så varm og lys, har det sammenheng med den dominerende tanken: At sjelen er hos Gud, og at legemet 'sover' i graven til den salige oppstandelsens dag.

*Jeg vet meg en søvn i Jesu navn,
den kveger de trette lemmer.
Der redes en seng i jordens favn,
så moderlig hun meg gjemmer.
Min sjel er hos Gud i himmerik
og sorgene sine glemmer.⁷⁹*

Subjektet for søvnen er legemet. Sjelen er hos Gud og glemmer sorgene. Salmens hovedsak er likevel ikke sjelen, men legemet. Det gjemmes i jordens «favn». Vi lenges etter å «sovne inn søtt omsider».⁸⁰

Frelsen fullendes når legemet oppstår. Da sier Jesus:

*Denne dreng, denne pikelill,
hun er ikke død, men sover!
Og slipp oss ei for at opp vi står,
i levendes land deg lover!⁸¹*

At den døde «er ikke død», samsvarer med Jesu ord i Joh 11:26. Død som adskillelse fra Gud er det ikke tale om. Gud slipper oss ikke mens vi sover i jorden. At sjelen er bevisst, synes å ligge i formuleringen «sorgene sine glemmer» i v.1. Den samsvarer med Jesu ord uten at det her reflekteres over hvilket bevissthetsnivå det er tale om når en er i Guds varetekt. Det dreier seg uansett om en salig befrielse. I et av diktene sine nærmest tiltaler han en avdød kollega med søvn-motivet – nokså samsvarende med denne salmens ord et par år tidligere:

*Farvel! gak hen i Fred!
sov godt til Herrens store Morgen!⁸²*

Jesu utsagn på korset dukker også opp:

*Når bort skal fare da min ånd,
motta den i din hånd,
mitt legeme gi hvile blid,
å sove ut fra all sin strid.⁸³*

Noen innholdsmessig skjelning mellom begrepene sjel og ånd synes ikke Landstad å ha foretatt. I NT brukes begge i sammenheng med død eller omtale av

døde. I lignelsen om det rike bonden bruker Jesus «psyche», (sjel, Luk 12:20). Hebreerbrevet bruker begrepet de fullendte rettferdiges «pnevmata» (ånder, Hebr 12:23).

Et dikt om den rike mann og Lasarus avsluttes slik:

*Det er saa kort en Stund,
vi vandre alle heden –
Gud unde os i Glæden
at vaagne af den Blund.⁸⁴*

Hvorvidt dette gjelder gleden i dødsriket eller den en opplever ved 'oppvåkningen' (oppstandelsen) er ikke presisert. Men i lys av NT-teksten (Luk 16:19–31) er dødsriket nærmeste tolkning. Uttrykksmåten ligner den vi ser i «Jeg vet meg en søvn.»

I et skarpt polemisk dikt mot raseringen av en gammel kirkegård i Oslo (publisert i Morgenbladet, 1841) skriver Landstad at Gud (heldigvis) ikke glemmer de smuldrede lemmer av dem som ligger i gravene:

*Fred med de Døde, Glædeligt Møde
hist over sky!
Gud være lovet! salig hensovet -
lever på ny.⁸⁵*

Ordet «hensovet» er typisk. Det antyder en oppvåkning ved det gledelige «møte» (oppstandelsen). Heller ikke her er spørsmålet om sjelens tilstand etter døden ytterligere tematisert. Nå vil vi se etter formuleringer hos Landstad som kan gi et fyldigere svar på det spørsmålet enn metaforen søvn gjør.

Mellomtilstanden

Nært beslektet med begrepet søvn er begrep som hvile, sabbatshvile og havn. Disse positive begrepene er i hver sin kontekst uttrykk for det å dø – og dø med håp.⁸⁶ Sterkt understrekes at vi i døden er «i Guds borg»:

*Nu er de kommet til sin ro
og glade sabbatshvile,
søtt kan smile, gjemt i Guds borg
og bo for alle Satans pile.⁸⁷*

Vi skal sankes «i favn».⁸⁸ «Da blir det trøstefullt i døden, ti sjelen er i Jesu hånd.»⁸⁹ Begrep som «hvile» og «evig sabbatsro» forekommer også i noen oversettelser.⁹⁰ Metaforer som «hjem» og «faderhus» gir tilsvarende assosiasjoner.⁹¹ Disse uttrykkene vil, i alle fall blant mange kirkegjengere, bli forstått som en bevisst salig tilstand.

*Din Aand i lyset Gud er nær,
Guds trøst hos dem som græde her,
Guds fred i hjertesorgen.⁹²*

Oversettelsen av en av Luthers julesalmer gir samme inntrykk. Her er snakk om en glede i himmelen uten fokus på legemets oppstandelse.⁹³

Nokså tydelig er formuleringen i vekselssalmen «Våk opp!» Her omtaler han de «ventende sjele» i mellomtilstanden. De synger «Guds lov».⁹⁴

Også gjestebudsmotivet kan skildre det som skjer umiddelbart etter døden: «... så jeg glad med deg til gjest, holde må en hellig fest».⁹⁵ Dette ser vi også i salmen om alle som kommer fra øst og fra vest – selv om Jesus i det NT-lige skriftgrunnlaget (Matt 8:11) omtalte fullendelsen etter sitt komme:

*Gud gi meg å være den salige gjest
som sitter hos kongen for borde,
å være hos ham i den evige fest,
når her de meg gjemmer i jorde!⁹⁶*

Her synes salighet (eller fortapelse) tenkt umiddelbart etter døden. I salmens siste vers beskriver han lovsangen i himmelen med gripende ord.⁹⁷

Tanken om at vi skal til himmelen når vi dør, har stått sterkt i den kristne tradi-

sjonen. Landstad betoner denne tanken med velkjente formuleringer: «himlens hall»⁹⁸ og «himlens sal»⁹⁹. «Min sjel er hos Gud i himmerik ...»¹⁰⁰

Han synes ikke å ha hatt betenkeligheter med å oversette Thomas Aquinas salme «Sion, pris din saliggjører» (fra 1274). Der ser Thomas fram til dagen da vi får sitte som «søsken hist om himlens bord» – sammen med dem som allerede er blitt helgener.¹⁰¹ Thomas regner altså med en *bevisst* mellomtilstand for helgene. Om Thomas tenkte på kanoniserte helgener, tenkte likevel Landstad som lutheraner på avdøde troende.

I begravningsdikt for venner er han enda mer tydelig på mellomtilstanden som en bevisst tilstand: «Nu staar du glad og synger for Herren i Englerad.»¹⁰² «Vel dig, du gode tjener, stig ind til din Herres Glæde!»

Lignende trosforestillinger finner vi i oversettelser: «... opplatt himlens døre ... Jesus ta min sjel til deg»¹⁰³, «... gjem vår ånd»¹⁰⁴. Den triumferende menighet vil overrekke avdøde en palmegren!¹⁰⁵ «Dem som gikk bort, han favner innen himlens port.»¹⁰⁶ Uttrykk som «fredens hjem», «paradisets roser», «gå inn til gleden» er det mange av. På tross av at begrepet søvn var kjent av forfatterne, bekrefter sammenhengen at det evige livet *erfares* nå, etter døden (før oppstandelsen). Landstad gjør tydeligvis ikke forsøk på å svekke denne tanken i oversettelsene.¹⁰⁷

Israels overgang over Jordan ble tidlig betraktet som bilde på en kristens død (jf. «Deep river»). I lys av det vi hittil har funnet, er det ikke overraskende at Landstad tok den i bruk «... dem rette veien viste til løftets skjønne land».¹⁰⁸

I sin salme for allehelgensdag tar han utgangspunkt i saligprisningene i Bergprekenen. 'Mettelsen' (Matt 5:6) gjelder gjestebudet etter døden.

*... til du til bords oss setter
og oss metter
med fred og salighet,
og sorgen all utsletter.¹⁰⁹*

Gjennom tidene har det ofte vært betont at vi etter døden skal få se våre kjære igjen. Landstad gir ikke dette momentet en tydelig plass i salmene sine. Men i et dikt skriver han tydeligere om det: «Alt oppklares, alt oplives naar os *Gjensynsmøde* gives; indtil da – farvel! farvel!»¹¹⁰

Til utfylling av salmetekstene kan diktet om den rike mann og Lasarus (Luk 16:14–31) være belysende. Han tolker deres tilstand etter døden med uttrykk som avspeiler at han mener det er tale om en bevisst tilstand, men på to ulike steder. Den rike har ikke tatt Guds bud om omsorg for nødlidende innover seg og lever ikke i troen. Han «vaagned op i Pine – til skræk for os er sagt.»¹¹¹ Men om Lasarus heter det at han var «øvet i troen» og «Hans Sjæl er vel forvaret og gjemt i Abrams Skjød».¹¹² Uttrykksmåten signaliserer at frelsen er ved tro alene, men at troen ikke kan gå sammen med et liv i likegyldighet for andres nød. Oppstandelsen og dommen er ikke direkte nevnt verken i bibeltekstene eller hos Landstad. At dette er en mellomtilstand, presiseres ikke.

Legemets oppstandelse

I «Jeg vet meg en søvn i Jesu navn» skildrer Landstad med enkle streker den skjønn «morgentime» da Guds sønn «kommer» og lar sin «røst» høre. Morgenen er preget av sang og liv.¹¹³

Da er de troende dødes søvn «utsovet».¹¹⁴ Den store forløsningen skjer:

*Da brytes alt stengsel ned i grus,
de dype havsgrunner røres.
Han roper: Du døde, kom her ut!
Og frem vi forklaret føres.¹¹⁵*

Oppstandelsen er selve sentrum i de dramatiske og gledelige begivenhetene som Jesus regisserer. At vi føres «forklaret» frem, er et ekko av NT-tekster (1 Kor 15; Fil 3:20, jf. Matt 17:2). Det er kontinuitet mellom det gamle og det nye, men det har altså skjedd en herliggjøring.

Den tilstanden som inntreffer ved oppstandelsen, beskrives med en allusjon til Jesu ord om Jairus' datter:

*... hun er ikke død, men sover!
Og slipp oss ei før at opp vi står,
i levendes land deg lover!¹¹⁶*

For Kristi blods skyld skal vi oppleve at døren til «himlens stad» åpnes. Himlens stad er det nye Jerusalem, den hellige byen. Gud gi vi alle måtte «havne» der, og at ingen manglet.¹¹⁷

Også den mektige adventssalmen «Jeg løfter opp til Gud min sang» har indirekte oppstandelsen som et hovedtema. Allerede i første verset ser vi hvordan troende blir «hentet».¹¹⁸ Landstad tenker nok både på levende og døde.

I oversettelsen av Prudentius-salmen fant Landstad noen gode uttrykk for å gjengi hovedtanken i salmen:

*Snart skuer vi dagen å gylle
da Kristus vårt håp vil opfylle,
snart jorden ei mere dem dølger,
Guds billeder glade ham følger.¹¹⁹*

Nå er vi ikke lenger skjult i jorden, men trer fram i herlighet, som fornyede Guds bilder. I en annen salmeoversettelse brukte Landstad et tilsvarende uttrykk, «en glad opstandelse».¹²⁰

I oversettelsen av salmen «Salig er de døde hine som dør i Herren» skildres de avdøde troende som nå er i «fredens hjem».¹²¹ Men også her er utblikket mot oppstandelsen det store lys.

*Vi står med ham derav (ut av graven),
synger seiers og gledeskvad i englerad.*

Bort gravnatts sky!

Rinn opp Guds store morgengry!¹²²

Det frelseshistoriske perspektivet

I forbindelse med oppstandelsen får strofene ofte et større frelseshistorisk perspektiv. Dagen kalles «Kristi dag».¹²³ Historien er kommet til sin slutt. Vi er kommet til «verdens ende».¹²⁴ «Herrens søskensamfunn», som det heter i hans mest kjente misjonssalme, er globalt. Men det har «i himlen hjemme». Det vil vi se når Kristus har fullført sin gjerning på «Kristi dag».¹²⁵ Uttrykksmåten forutsetter Fil 1:6.

Som 22-åring gjorde Landstad sin aller første (og meget godt omtalte) oversettelse. Her er Jesu gjenkomst tydelig inne. Bak salmen ligger teksten om de mange rom i Joh 14.

*Sion vekterropet hører,
en himmelsk glede hjertet rører,
hun våkner og står freidig opp.
Herren kommer, stor og prektig,
av nåde sterk, av sannhet mektig,
nå rinner hennes time opp!¹²⁶*

Det troende som lever ved Jesu gjenkomst, er her i fokus. De skal følge Jesus «inn til gledens vell».¹²⁷ I salmen «Dager kommer, dager skrider» nevner Landstad trengselstidene før Herrens komme:

*Ingen kjenner Herrens stund.
Kanskje enn det kommer tider,
trengselsfulle mangelund ...
Akt på tiden, Kristi flokk!¹²⁸*

Gjenkomstens og oppstandelsens dag er til syvende og sist «dagen din» (Jesu Kristi dag).¹²⁹ Det er dagen for hans innhøsting.¹³⁰ Sammenlignet med jordelivets «smerte» generelt spiller dette en svært liten rolle i hans diktning.

Vi nevnte at salmen «Jeg løfter opp til Gud min sang» indirekte betoner oppstandelsen. Men salmen har et stort perspektiv og er en av våre mektigste adventssalmer. Det store endetidsdrama tegnes ut – med vekt på det positive som skjer for troens folk.¹³¹ Forløsningen stunder til, fikentreet skyter blad, bruden er rede til å møte brudgommen, ingen må få ta vår krone. I de siste versene utgjør Åpenbaringen 21:1-6 og 7:14 selve bakteppet: En ny jord og ny himmel trer fram, Guds bolig er blant oss, Gud tørrer tåren av kinnene våre, sykdom og død er borte, klærne våre er vasket i lammets blod.

Også i salmen om vår «hjertens glede» tematiserer han at det skal komme en «ny sommer», en «ny jord og nye himler», og det er avgjørende å ha olje på lampene.¹³² Dermed har vi funnet at to av de i alt 57 Landstad-salmene i vår hovedkilde tegner konturer av kosmiske begivenheter knyttet til endetiden. Med Witheringtons sammenfatning av NTs eskatologi som målestokk, er dette lite.

Dommen

Landstad skrev flere salmer over bestemte pretekster. Han vek ikke unna for budskapet i tekster som handler om regnskapsdagen. Når Gud «til regnskap kaller» stilles vi overfor en stor krise. I hver alder er «livets tilsvær tungt og stort». Hvorledes tør vi møte ham «i regnskapsstund»?¹³³

Om denne regnskapsstunden er like etter døden eller etter oppstandelsen er ikke tematisert. De som har sunget salmen, har nok tenkt at dette er regnskapet vi skal stilles til ansvar for når vi dør. Men *løsningen* på problemet står helt klart: Angersropet til ham som betaler gjelden, han som har så store summer (Jesus).¹³⁴ Denne uttrykksmåten finnes også i et av

hans vakreste dikt, «Et sognebud», der han i sjelesorgen overfor en døende enke sier at han forkynte «nåden i angersropet og hvilen i Abrahams skjød». Uroen for regnskapsdagen møtes med selve evangeliet om Jesus.¹³⁵

Uttrykket «å gjøre regnskap» dukker også opp i en allusjon til teksten om den rike bonden (Luk 12:13-21).¹³⁶ Da lyder «redselsropet». «I natt din sjel jeg henter». Salmen er blant de Landstadtekstene der dommen/regnskapsdagen anvendes som sterkt vekkesmotiv. Den munner ut i uttrykket «Gud, vekk oss opp!»

For øvrig er det sjelden at Landstad bruker truende uttrykksmåter. Blant de tydeligste er «Dager kommer, dager skrider» som avsluttes slik: «Før du tender vredens bål, og når hele verden brenner, rekk imot oss begge hender!»¹³⁷ Overlatt til oss selv i vantroen er vår skjebne «evig kummer».¹³⁸ Salmen som tar utgangspunkt i Matt 8:11 bruker begrepet helvete: «frelse fra helvedets fare».¹³⁹ For øvrig har jeg bare funnet begrepet helvete bare en gang, og da på om hykleriet (uten at hyklerin *direkte* er nevnt: «Driv hykleri til helved bort!»)¹⁴⁰

Det er Guds godhet, strålene av Guds miskunn, som driver mennesker til omvendelse. Men hvis vi ikke lar oss vekke opp til besinnelse, heter det:

*Snart over deg henger en mørkere natt
om fluks du ei favner din skatt.*¹⁴¹

For dommen er ikke bare en dom over undertrykkere og altså en utfrielse for undertrykte – et motiv som spiller stor rolle i GT. Dommen er en reell regnskapsstund for «dommens stol» for oss alle.¹⁴² Slik har Landstad lest NT. I en oversettelse av en Petri-salme benyttes teksten om den trange og smale veien som fører til livet. Derfor «Beskikk ditt hus!»¹⁴³ Hadde Landstad vegret seg for slik vek-

kende tale, ville han neppe ha brukte energi på å oversette salmen.

Grunntonen i disse salmene om regnskap og dom er likevel utsikten til at vår talsmann er ved Guds side og taler vår sak «på dommedag».¹⁴⁴ Og til uomvendte har han ofte en varm invitasjon: «Han står for døren nå og banker.»¹⁴⁵

Det evige livet etter oppstandelsen

Vi har allerede referert til mange uttrykk om døden som en salig søvn og om mellomtilstanden. Ikke alltid spesifiseres det om metaforene eller uttrykkene angår tilstanden etter døden eller etter oppstandelsen. Endatil i hans flotte julesalme er dette uklart: «Når allting endes vi der skal holde jul!»¹⁴⁶ Poenget er å vise hvordan det er å ha 'nådd fram', ikke om vi «endes» i en salig «julefeiring» like etter døden eller etter oppstandelsen. Landstad har ikke sett det nødvendig med et større presisjonsnivå.

Men noen steder er det åpenbart at temaet er gleden etter at Jesus har kommet (og dermed etter oppstandelsen for dem som er død). Da sitter vi til bords i det messianske bryllupet, da opplever vi en «evig ro», ja, en «evig glede» i «himlens by» (det nye Jerusalem, Åp 21).¹⁴⁷

Allusjonen til «byen» (det nye Jerusalem) finner vi også i en salme om døden. Assosiasjonen vår går naturlig nok til fullendelsen.¹⁴⁸ Der er det «liv i død og lys i grav»¹⁴⁹ – der skal vi sitte «til bords» i «gjestebud»¹⁵⁰. Begrepsbruken nærmer seg noen ganger flosklene: «i lysende sale»¹⁵¹.

V) Sammendrag og konklusjon

Vår problemstilling var: *Hvordan framstilles eskatologien i salmene til salmedikteren og salmebokredaktøren Magnus Brostrup Landstad?*

Med grunnlag i analysen av salmetekstene kan følgende momenter løftes fram som et konkluderende sammendrag:

- Salmedikteren og salmebokredaktøren Landstad kretser svært ofte om slutten på livet og de tøffe vilkår vi som mennesker og som syndere lever under. Tydeligere enn de fleste salmediktere lar han jordelivets smerter og dødens gru tematiseres.
- Det bibelske pilegrimsmotivet fra GT og NT er sterkt til stede i hans salmer. Hans egen glede over skaperverket og kulturen, inkludert folketradisjonene, synes ikke å dominere sterkt i salmene. Avgrensningen fra det han mener er Grundtvigs salmeideal, bekreftes av Landstads egen produksjon.¹⁵²
- Tryggheten og hvilen i evangeliet, i håpet og i Guds omsorg gjør at de lyse tonene likevel klinger sterkt når døden beskrives. Å sovne inn «i Jesu navn» er den store gleden. Sorg og smerte er for alltid forbi. Advents- og håpstekster har preget Landstads tro.
- Mange formuleringer og enkeltstrofer etterlater seg en viss uklarhet hvorvidt døden fører oss inn i en søvn som ikke bare angår legemet, men også sjelen, og dermed om døden fører oss inn i en bevisst og fullkommen glede (i mellomtilstanden).
En viss uklarhet finner vi også når det gjelder spørsmålet om *utblikket* i noen av tekstene. Er det rettet mot livet umiddelbart etter døden, eller er det rettet mot det evige livet etter oppstandelsen? Denne uklarheten har Landstad felles med tidligere salmediktere, f.eks. Prudentius.

Det totale bildet som trer fram av salmenes eskatologi viser likevel at mellomtilstanden i hans trosforestilling er

en bevisst og salig tilstand i Guds nærhet i himmelen, i påvente av oppstandelsen.

- Landstad beskriver ofte legemets oppstandelse, både i salmer og i begravellesdikt. Tross tanken om sjelens (eller menneskeåndens) udødelighet, synes han ikke å ha latt seg styre av gresk tankegods hva angår kroppen. Landstad er trolig blant dem som sterkest betoner legemets oppstandelse.
- Landstad er kalt adventstidens dikter. Selv om håpet i salmene oftest har fokus på den enkelte kristnes evige frelse, har han et tydelig frelseshistorisk perspektiv og løfter fram gjenkomsten, Jesu Kristi dag, en ny himmel og en ny jord og den store messianske bryllupsfesten. De frelseshistoriske og kosmiske dimensjonene er likevel – kvantitativt sett – mindre dominante enn tilfellet er i NT. Enkeltheter som det har stått uenighet om i bildet av endetiden, har han viet liten oppmerksomhet.¹⁵³
- Landstad betoner, om enn med forsiktige formuleringer, at mennesket står overfor et enten / eller, at det kommer en dom, og at det gjelder frelse eller fortapelse. Det gjelder å finne sitt «hvilsted» i «nådens evangelium». Det klinger en klar vekkelsestone i flere av salmene hans.¹⁵⁴
- Landstads personlige erfaringer og nærheten til folks nød (gjennom sjelesorg) er trolig – sammen med den lutherske anfeltelsesteologien – hovedårsaken til at trøsten i det kristne håp formidles med en unik varme i mange av salmene hans.

VI) Refleksjon og aktualisering med utgangspunkt i dette materialet

Trosbekjennelsens ord om legemets oppstandelse uttrykker det dominerende tema i Bibelens lære om håpet. Mange kristnes eskatologi stanser ved sanger som «Jeg går til himlen, der er mitt hjem»?¹⁵⁵ Vekkelsesbevegelser løfter riktignok ofte fram Jesu gjenkomst. Men også i den sammenhengen får legemets oppstandelse en tilbaketrukket plass. Kanskje Landstads salmer er en utfordring for oss på dette punkt?

I noen vekkelseskretser har fortapelsen blitt *langt hyppigere* brukt som vekkelsesmotiv enn tilfellet er hos Landstad. Nå er dette trolig blitt *langt svakere* betont enn hos Landstad også i disse kretsene – selv om fortapelsen ikke fornektes.¹⁵⁶ Har vi noe å lære av Landstad her?

Dagens vekt på skapelsesteologien («Du er verdifull!») og på å utvikle menighetslivet har trolig ført med seg en teologisk dreining. Er håpet generelt svekket? Og har behovet for frelse og fokuset på troens kamp og på å nå fram ikke lenger så klar plass i synsfeltet? Kanskje burde vi la Landstads salmer sette oss i tenkeboksen?

Det var maktpåliggende for Landstad – uten masete ord, men likevel tydelig – å invitere til tro på nådens evangelium. Der er forutsetningen for en trygg frelsesviss-

het og glad forventning. Kan Landstads strofer gi oss impulser på dette punkt?

Se lenger frem – en grav så trang det er til sist all kjødets gang.

Se lenger frem og lenger ut og vend din søken etter Gud.

Hva om du fant et hvilested en søt og salig hjertefred –

*hva om du fant en bedre sum i nådens evangelium?*¹⁵⁷

Etterord

Ved Landstads salmebok av 1879 (revidert i 1925) kom presten Landstad til å få en helt unik betydning for norsk kirkeliv og for den norske skolen. Boken ble i hundre år dominerende ved gudstjenester og i skolens kristendomsopplæring. Den fant et stort nedslag både blant aktive kirkegjengere og (som en hovedkilde for andre sangbøker) ved husmøter og på bedehus.

Ikke minst Landstads egne salmer ble til åndelig oppbyggelse og sjelesorg. Eskatologien spilte her en stor rolle, og mange er de som gjennom årenes løp har fått sitt kristensyn preget både av disse salmenes alvor og deres glade håp.

Mitt ønske er at denne undersøkelsen får fungere som en tankevekker og en inspirasjon for framtidige salmediktere, kirke- og misjonsledere, prester, forkynnere, møteledere og lovsangsledere.

Kilder

Aschim, Per Kristian, 2019: «Autorisasjonen av Landstads kirkesalmebok» i: Aschim, Per Kristian: *Med Landstad og Blix gjennom bokåret 2019. Hymnologiske smuler*, Rapporter fra Presteforeningens fagavdeling 2, s. 54–68, elektronisk tilgjengelig på: <https://prest.no/wp-content/uploads/sites/2/2020/01/Med-Landstad-og-Blix-gjennom-bok%C3%A5ret-2019-2.pdf>.

Baklid, Herleik (red.) 2020: *M.B. Landstad. Skrifter 5: Salmer*, Oslo: Novus forlag.

Bjørnå, Astri, 2011, *Magnus B. Landstad – Kirkelig salmedikter i romantikkens tid*, Oslo: MF (Masteravhandling).

- Elseth, Egil, 1987, *Grundtvig. Mennesket, et guddommelig eksperiment*, Oslo: Verbum.
- Elseth, Egil, 1997, *Magnus Brostrup Landstad, Kulturvilje og kristentro*, Oslo: Luther Forlag.
- Grepstad, Ottar, 2006, *Viljen til språk. Ei nynorsk kulturhistorie*, Oslo: Samlaget.
- Hauge, Andreas, 1863, *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt. Et Udkast af A. Hauge*, 1863, Skien: I Melgaards Forlag.
- Kirkholm, Knut Kåre, 2008, «Dispensasjonisme – ein forsvarleg måte å tolka profetiar på?» i Sjaastad, red., *Med GT på vei til talerstolen*, Oslo: FMH-forlaget, s. 229-246.
- Kjærgaard, Jørgen og Paulsen, Ove, 2017, *Luthers salmer på dansk. Tekst, melodi, liturgi og teologi*, Frederiksberg: Eksistensen.
- Landstad, Hans Th. 1989: *M. B. Landstad på nært hold, belyst ved familiebreve*, Seljord: Landstadinstituttet.
- Landstads reviderte salmebok*, 1967, Oslo: Grøndahl og Søns boktrykkeri, autorisert 1925.
- Landstad, Magnus Br., 1879, *Sange og Digte*, Christiania: Dybwad.
- Landstad, Magnus Br., 1841, *Hjertesuk til hver Dag i Ugen*, Christiania: Opfostringshusets Bogtrykkeri.
- Landstad, Magnus Br., 1862, *Om Salmebogen*, Christiania: Jacob Dybwad.
- Luther, Martin, 1519: *Om å forberede seg til å dø*,
- Luther, Martin (årstall ukjent): *Kristne sange på latin og tysk til brug ved begravelser*, trykt ved Joseph Klug. – WA 35, 478-83.
- Molland, Einar, 1979: *Norges kirkehistorie i det 19. århundre, Bind I og II*, Gyldendal Norsk Forlag A/S, Oslo.
- Norsk kirkemusikk* 2019 og 2020, Oslo: Norsk kirkemusikk.
- Repstad, Pål, 2006, «Sørlandsreligion i endring – utfordringer til trosopplæring.» *Prismet*. ISSN: 0032-8847. 57 (02.mar), s 93–100.
- Skaar, Johannes, 1879 og 1880, *Norsk Salmehistorie*, bind I og II, Bergen: Beyers forlag.
- Skaar, Tove R., *Inn i tilbedelsen. Den nye lousangstradisjonen*, Oslo: Verbum, 2007.

Noter

¹ En viktig bok er Baklid (red.) 2020. Per Christian Aschim har der en fyldig artikkel (s. 653–664). Se også: <https://prest.no/artikkel/150-ar-siden-landstads-kirkesalmebok-ble-tatt-i-bruk/>. Tidsskriftet *Norsk kirkemusikk* hadde noen artikler både i 2019 og 2020.

² a) *Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog* (Kingos salmebok) ble i autorisert av kongen til bruk i alle kirker i Danmark-Norge. b) *Psalm-Bog eller En Samling af gamle og nye Psalmer* (Guldbergs salmebok, 1778).

c) *Evangelisk-christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt* (1798).

³ Hans Adolf Brorson (1694–1764).

⁴ N. F. S. Grundtvig (1783–1872) var fagmann på flere fagområder, se fotnote 14.

⁵ J. S. Welhaven (1807–1873). Boken het *Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke*.

⁶ Wilhelm Andreas Wexels (1797–1866) var mer åpen for Grundtvig enn haugianerne.

⁷ I studietiden ble han preget av den såkalte *restaurasjonsteologien* ved universitetet i Christiania hvor professorene Stenersen og Hersleb rådde. De hadde vendt tilbake til en kirkelig og konservativ luthersk posisjon (Molland 1979 I).

⁸ Elseth 1997, s.101–103.

⁹ Molland 1979 II, s.74.

¹⁰ Det var riktignok en god del haugianere som heller ikke kunne akseptere Landstad fordi han hadde kontakt med folkevisemiljøer som vekkelsesfolket ikke identifiserte seg med.

¹¹ Elseth 1997, s.107. Artikkelen sto i Christianiaposten, 1. og 2. mai, 1852.

¹² Elseth 1997, s.119.

¹³ Jf. Bjørnå 2011, s.42.

¹⁴ Elseth 1997, s.121. Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783–1882) var sønn av en prest på Sjælland i Danmark. Han ble teolog, pedagog, historiker og salmedikter. Grundtvig var nærmest et universalgeni. Ikke minst i 18-hundretallets Norge ble han en meget kontroversiell åndshøvding. Som nyutdannet tok han oppgjør med teologisk utglidning innen kirken, men ble etter hvert oppfattet som motstander av pietistisk og ortodoks kristendom. Han kom til å betone skapelsesteologien, religionshistorien, kirken og sakramentene på en måte som skapte motforestillinger. Kjent er hans «mageløse opdagelse» av trosbekjennelsens posisjon fra apostlene av. På tross av sin vekt på bibelhistorien i salmene sine, avspeilte han etter hvert et syn på Bibelen som ortodoks teologi vegret seg overfor. Landstad var ingen haugianer og hadde et langt åpnere kultursyn. Men han var i sine salmer ofte orientert mot bot og selvransakelse, og han lot pilegrimsperspektivet slå sterkt igjennom. I så måte sto han haugianerne nær.

Om hans vurdering av Grundtvig salmer var saklig begrunnet, kan det være uenighet om. Både teologer og alminnelige kirkegjengere med et konservativt teologisk ståsted opplever at mange Grundtvigs salmer har et klart bibelsk budskap. Og de overrasker ofte med sin dristighet i billedbruken og sin originalitet. Den inderligheten som Brorsons (og delvis Landstads) salmer er preget av, har de etter manges oppfatning ikke. (Elseth 1987)

¹⁵ Men i salmeboken tok han likevel med en hel del Grundtvig-salmer.

¹⁶ Johannes Skaar (1828–1904).

¹⁷ Elseth 1997, s.151.

¹⁸ Hauge 1863.

¹⁹ Kjærgaard og Paulsen 2017, s.16 og Elseth s.119-120.

²⁰ Kjærgaard og Paulsen 2017, s.20.

²¹ Tove Rustan Skaars bok om den nye lovsangstradisjonen fikk den karakteristiske tittelen *Inn i tilbedelsen* (Skaar, T. R. 2007).

²² Dette la Ivar Aasen vekt på i sitt brev til Landstad (Elseth 1997, s.145–146).

²³ Ivar Aasen skreiv i 1852 om «kor vandt det kom til å bli å kristna landsmålet» (Grepstad, 2006, s.106).

²⁴ Apg 13:10:42–43; 13:38–39; 17:31.

²⁵ Bl.a. Fil 1:6; 1 Tess 5:2; 1 Pet 3:10.

²⁶ Luthers forklaring til tredje trosartikkel i *Lille katekisme*.

²⁷ Oppsummert i Witherington, 1992, s.229.

²⁸ Luk 16:19–31; Fil 1:21–23; 1 Pet 1:10; Hebr 12:23; Åp 6:9.

²⁹ Landstad, H. 1982.

³⁰ Skaar 1879–1880.

³¹ Elseth 1997, s. 153–184.

³² Bjørnø 2011.

³³ Landstads Salmebog fra 1869 inneholdt 65 av hans egne og 80 oversettelser. De få salmene som ble utelatt, var i hovedsak slike som ikke ble brukt.

³⁴ Landstad 1879.

³⁵ Landstad 1862.

³⁶ Avspeiles mange steder, se et eksempel i Landstad 1862, s.163, hvor «salmens mening» er det dominerende synspunkt.

³⁷ 77,2–3.

³⁸ 494,7; 618,4; 96,5.

³⁹ 167,1

⁴⁰ 392,7 og 2.

⁴¹ 494,6; 838,

⁴² 234,4–5

⁴³ «Men når vi kommer sammen for å tilbe, synger jeg helst en Bodssalme. Jeg tenker vi ogsaa gjør bedst deri, saa lenge vi ere her til huse» (Elseth 1997, s. 108).

⁴⁴ 693.

⁴⁵ 646, oversatt av Landstad allerede i 1824.

⁴⁶ 392,2; 479, se også salmen om «en Nikodemusnatt», 453.

⁴⁷ 77,1.

⁴⁸ 693.

⁴⁹ 392,2.

⁵⁰ 39,7; 77,5; 695,3.

⁵¹ 96,5.

⁵² 499,7.

- 53 494,7.
 54 627,2.
 55 198,11.
 56 392,3.
 57 Fra 'vitnemøtene' i misjonsmiljøet i min oppvekst husker jeg at denne og flere lignende Landstadstrofer ble sitert.
 58 721,2.
 59 218,4-5.
 60 96,5.
 61 392,5.
 62 234,6.
 63 Landstad 1879, s.248.
 64 734,1 og 2.
 65 734,3 og 7.
 66 734,5.
 67 392,6.
 68 838,7.
 69 730; 738; 743; 746. Til 744 har Landstad føyd til et vers som avsluttes slik: «Han på hvem jeg troet har, ja, endog i døden håper, snart av graven ut meg roper.»
 70 336,3 (Luther-salme) og 31,8.
 71 437,6.
 72 Å se døden gjennom livet, synden gjennom nåden, helvetet gjennom himmelen (Luther 1519).
 73 Sangboken 455,3 og 442,3.
 74 Aurelius Clemens Prudentius rundt år 400 (571,1-2, 7-8). Også i andre oversettelser forekommer søvn-motivet («hensove», 730,4).
 75 Luther etter Joseph Klug. – WA 35, 478-83) (s. 14)
 76 734,9.
 77 838,7.
 78 Landstad, H. Th. 1989, s. 162.
 79 640,1.
 80 640,2.
 81 640,7. I et dikt i anledning en avdød kvinne alluderte Landstad til samme Jesusord. «Gud skje lov! vi ved det vist, 'Kvinden er ei død, hun sover!'» (Landstad 1879, s.288)
 82 Landstad 1869, s.282.
 83 603, jf. Luk 23:46 (og Apg 7:59).
 84 Landstad 1879, s.338.
 85 Landstad 1879, s.109.
 86 «... havn» og «hjem» i 61,2.
 87 618,4.
 88 525,5.
 89 96,5.
 90 166,6.
 91 480,8.
 92 Landstad 1879, s. 282.
 93 117,4. (Gleden oppe i himmerik – «til Guds basuners klang».)
 94 77,4.
 95 99,2.
 96 191,4-5.
 97 191,7.
 98 493,4.
 99 634,2.
 100 640,1.
 101 294,6.
 102 Landstad 1879, s. 299.
 103 730,7.
 104 44,8.
 105 738,3.
 106 746,1.
 107 153,5; 437,7; 438;4. Jf. tilsvarende positive utsagn i 16,3; 33,5; 56,4; 166,6; 201,5; 349,6; 355,4-5; 401,5 (hvor Landstad skrev to vers selv); 433,3; 443,11; 462,4-5; 579,5; 653,6-7; 670,2-3; 700, 2-3; 703,2; 722,2; 730,1; 838,7.
 108 560,6. (Fra en oversettelse.)
 109 618,3.

-
- 110 Landstad 1879, s.287, jf. også s.109.
111 Landstad 1879, s.335.
112 Landstad 1879, s.336.
113 640,3–4.
114 80,2.
115 640,5.
116 640,7.
117 640,6.
118 80,1.
119 571,9.
120 603,4.
121 746,1.
122 746,2 og 3.
123 33,4.
124 843,3.
125 772,4.
126 646,2.
127 646,3.
128 647,1.
129 494,2.
130 721,1.
131 80.
132 494,1-2.
133 634,1.
134 634,2.
135 Landstad 1879, s.101–102.
136 525,4.
137 647,3.
138 634,2.
139 191,4.
140 520,3.
141 77,1.
142 462,4, jf. 738,2.
143 462,5.
144 603,5 (en oversettelse).
145 96,5.
146 126,6.
147 80, 2,4,6 og 7.
148 201,5.
149 141,6.
150 191,1 og 5, jf. Matt 8:11.
151 66,3.
152 Elseth 1997, s.121.
153 Kirkholm 2008. Påvirkningen fra dispensasjonalismen gjorde seg ennå lite gjeldende i kirken.
154 Sammenfatningen av Landstads teologi på dette punkt henter her fram et par typiske uttrykksmåter fra et dikt, «hvilested» og «nådens evangelium». I konteksten betones det likevel indirekte at det ikke er frelse i noen annen enn Jesus. *Tro alene på Jesus alene* trer tydelig fram. (Diktet ble først publisert i 1987, Landstad H. Th. 1989, s. 171. Strofen vi avslutter artikkelen med, er hentet fra dette diktet.)
155 Sangboken 876,1.
156 Repstad 2006.
157 Landstad H. Th. 1989, s. 171